

Y7U6A4

6. નર્મદામૈયા

રમણ સોની

આ પ્રવાસવર્ણનમાં લેખકે લોકમાતા નર્મદાનો સરળ ભાષામાં સરસ પરિચય કરાવ્યો છે. નર્મદામૈયા ખરા અર્થમાં ગુજરાતની લોકમાતા છે, જીવાદોરી છે. આ વાત લેખકે આપણે પોતે પ્રવાસ માણતા હોઈએ તેવી રસાળ શૈલીમાં કરી છે.

ચાલો, ત્યારે આજે એક નવી જ જાતનો પ્રવાસ કરીએ. મુસાફરી કેટલી લાંબી છે - ખબર છે ? 1312 કિલોમીટર જેટલી ! તમને થશે - અરે ! કેટલી લાંબી ? ક્યારે પૂરી થાય, ને કેવા થાકી જવાય ! પણ આપણે પંખીની પાંખે ને પાણીના પ્રવાહે પ્રવાસ કરીશું - નહિ થાક લાગે, નહિ ખોટો સમય જાય ને મજા એટલી જ આવશે.

મનને તૈયાર રાખજો. આપણે છેક દૂર પહોંચી જઈએ છીએ. ગુજરાતની પૂર્વ બાજુએ શરૂ થાય છે મધ્યપ્રદેશ. આપણે જઈશું મધ્યપ્રદેશમાં પણ છેક પૂર્વ તરફ. ત્યાં મૈકલ નામનો પર્વત છે. એની તળેટીમાં

એક વિશાળ સરોવર છે અમરકંટક. ત્યાંથી નીકળે છે આપણી નર્મદામૈયા. આકાશમાં ઊંચે ને ઊંચે જઈએ તો ભારતદેશના બે આડા ભાગ પાડતી એક ચળકતી ને સરકતી રેખા દેખાય એ જ નર્મદા. ઉપરનો ભાગ ઉત્તર ભારત ને નીચેનો ભાગ દક્ષિણ ભારત. વળી, કંઈ કેટલાય કિલોમીટર સુધી તો નર્મદાની બંને બાજુ બે ઊંચા પર્વતો છે : ઉત્તરમાં વિંધ્ય ને દક્ષિણમાં સાતપુડા; ને વચ્ચે વહે છે ધસમસતી ઊછળતી-કૂદતી નર્મદા.

તમને ખબર છે ‘નર્મદા’નો અર્થ ? જે આપણને આનંદ એટલે કે નર્મ આપે તે નર્મદા. એના કિનારા પરની કુદરતી શોભા આપણને આનંદિત કરી મૂકે એવી છે. ઠેર ઠેર સુંદર વૃક્ષો ને સાથે સાથે ચાલ્યા આવતા ઊંચા-નીચા પહાડો, ક્યાંક લીલોતરીવાળાં સુંદર ખુલ્લાં મેદાનો. નર્મદા ક્યાંક એકદમ શાંત; ક્યાંક દોડતી-કૂદતી એટલે એને ‘રેવા’ પણ કહે છે; રેવા એટલે કૂદનારી. ક્યાંક એ ધોધ બની જાય છે ને ક્યાંક પહોળા પટે ધીરગંભીર વહે છે. આવી સરસ નદી ! આપણા ઋષિમુનિઓ તો એના સુંદર કિનારે યાત્રા કરી એનાં વખાણ કરતાં થાકતા જ નથી. તમે તમારાં દાદા-દાદીને આ સ્તોત્ર ગાતાં પણ સાંભળ્યા હશે : ‘ત્વદીય પાદપંકજં નમામિ દેવી નર્મદે !’

લો, આમ વાત કરતાં કરતાં આપણે જબલપુર પાસે ભેડાઘાટ આવી પહોંચ્યા. સુંદર જગા છે. આરસપહાણના ઘેરા પીળા ખડકો વચ્ચે શાંત વહેતો પ્રવાહ. ચાંદની રાતે નૌકાવિહારની એવી તો મજા આવે ! ને આ જુઓ : પર્વતો કેટલા નજીક આવી ગયા છે ! જાણે વાતે વળગ્યા ! આ જગ્યાને બંદરકૂદ કહે છે. આ પર્વત પરથી સામેના પર્વત પર ને ત્યાંથી વળી પાછા આ પર્વત પર વાંદરા કૂદાકૂદ કર્યા કરે. વચ્ચે નદીમાતા જોયા કરે એ વાંદરાકૂદ. કહે છે કે જૂના જમાનામાં શૂરવીર સૈનિકો પોતાના ઘોડા પણ અહીંથી કુદાવી જતા. ને ત્યાં જુઓ : 108 પગથિયાંવાળું ચોસઠ જોગણીઓનું ગૌરીશંકર મંદિર. આ નર્મદામૈયાને કિનારે મંદિરો કેટલાં બધાં ને ઠેર ઠેર !

હવે થોડા આગળ જઈશું ને ? નદીની સાથે સાથે પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ મુશળધારથી પણ વધારે વરસાદ પડે તેને શું કહીએ ? ધુંવાધાર વરસાદ. ધુંવા એટલે ધુમાડો ને ધાર એટલે પાણીની ધારા; આ ધુંવાધાર નામની જગાએ નર્મદા ધોધની જેમ પડે છે. ઊંચા પર્વત પરથી નીચે મોટી શિલાઓ પર પડે. આથી ફીણ ભરેલાં સફેદ પાણી ઊછળે, ને એનીય આસપાસ એટલાં બધાં ઝીણાં ઝીણાં બિન્દુઓ ઊડે કે જાણે ધુમાડો જ જોઈ લો ! કેટલું સુંદર દૃશ્ય ! તડકો હોય તો મેઘધનુષ્ય પણ દેખાય; ને પાણી પડવાનો અવાજ તો સિંહની ગર્જના જેવો. આજુબાજુ ખુલ્લો પ્રદેશ. આગળ જતાં પ્રવાહ

સહજ ધીમો પડે. આ પથ્થર શંખજીરુના સફેદ સુંવાળા પથ્થર છે. થાય કે થોડા વીણી લઈએ ! હવે થોડીક ઝડપ કરીશું ને ? ઈટારસી - હોશંગાબાદ આગળ નર્મદાને કિનારે ત્રાંસા અણીદાર પથ્થરો છે. ધ્યાન રાખીને પગ મૂકવો પડે. પણ આપણે તો પંખીની આંખે ઊંચે પંખીની પાંખે ઝડપથી આગળ ચાલીએ.

વાહ ! હવે ગુજરાતમાં પ્રવેશી ગયા. ઘણે સુધી તો નર્મદા મધ્યપ્રદેશ ને ગુજરાતની સરહદે સરહદે ચાલે છે ને પછી ગુજરાતમાં પ્રવેશે છે. કેવડિયા નજીક ગોરા ગામે શૂલપાણેશ્વર મહાદેવના મંદિરને પ્રણામ કરી આગળ ચાલીએ. પેલું દેખાય ભરૂચ જિલ્લાનું નવાગામ અને આ જુઓ, નીચે દેખાય છે વિશ્વની આઠમી અજાયબી જેવો સરદાર સરોવર બંધ ! આ જળરાશિથી ગુજરાત અને રાજસ્થાનના કરોડો લોકોની તરસ છીપશે અને જમીનને સિંચાઈનો પણ લાભ મળશે. વિશ્વની સૌથી મોટી કૉકિટ અસ્તરવાળી નર્મદાની મુખ્ય નહેર નર્મદાનાં જળને ઠેઠ રાજસ્થાન સુધી પહોંચાડશે. આમ, આ નર્મદા નદીના ખંભાતના અખાતમાં વ્યર્થ વહી જતાં પાણીનો કાર્યક્ષમ ઉપયોગ કરવા મનુષ્યે કેવો ભગીરથ પ્રયાસ કર્યો છે ! નમામિ દેવિ નર્મદે !

જુઓ તો, નર્મદાએ અહીં બેટ બનાવી દીધો છે. બે બાજુ નર્મદા વચ્ચે કબીરવડ. અહીં નર્મદામૈયા શાંત છે. વર્ષોથી વડવાઈઓ ફેલાવી ફેલાવીને વડ અહીં વડદાદા બની ગયા છે. જાણે વડનું નાનું સરખું વન જોઈ લો ! કવિ નર્મદે તો વળી ગાયેલું : ‘ભૂરો ભાસ્યો ઝાંખો દૂરથી ધુમ્મસે

પહાડ સરખો !’ ધુમ્મસમાં ભૂરો ને ઝાંખો પહાડ જેવો દેખાય છે. થાય છે કે અહીં રમવા રોકાઈ જઈએ. પણ વડદાદા આગળ શાંત ને આજ્ઞાંકિત નર્મદામૈયા આપણને લાડથી જાણે કહે છે : “બહુ સમય થઈ ગયો છે, સ્નાન કરીને આગળ વધો. પણ જોજો હોં, જળ એ જીવન છે. આપણે જળને સાચવીશું તો જળ આપણને સાચવશે. ખરું ને ?”

તો આપણે ચાલીએ. બેટને સામે છેડે; ઉપર, શુક્લતીર્થ આગળ. કુદરતનું એક બીજું સુંદર તીર્થ. અહીંથી આગળ ભરૂચ નજીક હવે નર્મદા સાગરને મળશે. દરેક નદી છેવટે સાગરને જ મળે ને ? કેટલું બધું કૂદતી ને દોડતી નર્મદા અહીં ધીમી પડે છે. પણ નર્મદા તે નર્મદા. બીજી નદીઓ જેટલી ધીમી તો પડે જ શાની ? સાગરમાંય દૂર સુધી પોતાનો ચીલો કરતી ધસે છે ને પછી તેમાં ભળી જાય છે.

આવી નર્મદા આપણી લોકમાતા છે. ગુજરાતની મોટી ને સુંદર નદી છે - આપણી આશા છે; જીવાદોરી છે.

તમને થાય છે ને કે મોટા થઈશું ત્યારે સગી આંખે ને થનગનતા પગે જાતે જ નર્મદાનો પ્રવાસ કરીશું ?

શબ્દસમજૂતી

પંખીની પાંખે ને પાણીના પ્રવાહે વહેતા પાણી પર ઊંચેથી નજર રાખીને, પ્રવાહની જેમ ધસમસતાં ધસારાબંધ ઉતાવળે વહેતી સ્તોત્ર (દેવી-દેવતાની) છંદોબદ્ધ સ્તુતિ ત્વદીય પાદપંકજં નમામિ દેવિ નર્મદે ! હે દેવિ નર્મદામૈયા ! તારાં ચરણકમળમાં હું નમન કરું છું જબલપુર મધ્યપ્રદેશનું શહેર નૌકાવિહાર હોડીમાં બેસીને ફરવું - સહેલગાહ કરવી તે ચોસઠ જોગણી ચોસઠ યોગિની, આપણે ત્યાં પુરાણોમાં જોગણીની સંખ્યા ચોસઠ છે એવી માન્યતા છે ગૌરીશંકર દેવી પાર્વતી અને ભગવાન શંકર ઠેર ઠેર ઠેકાણે ઠેકાણે, સ્થળે સ્થળે મુશળધાર (મુશળ એટલે સાંબેલું) સાંબેલા જેવી જાડી ધાર (અહીં વરસાદ) મેઘધનુષ્ય ધનુષ્યના જેવું અર્ધગોળ, સાત રંગોમાં દેખાતું રમણીય દૃશ્ય, ગામલોકો તેને ‘કાયબી’ પણ કહે છે શંખજીરું એક સફેદ ચીકણો પથ્થર ઈટારસી, હોશંગાબાદ મધ્યપ્રદેશનાં શહેરો વિદ્યુત વીજળી બેટ નદી કે દરિયામાં વચ્ચે આવેલો જમીન-ભાગ શૂલપાણેશ્વર મહાદેવ ત્રિશૂળધારી શિવ સુખાકારી સુખી હાલત, તંદુરસ્તી શુક્લતીર્થ નર્મદાકિનારે આવેલું પ્રાચીન તીર્થ લોકમાતા લોકોનું ભરણપોષણ કરનાર, ઉછેરનાર માતા (નદી માટે કાકા કાલેલકરે આ શબ્દ પ્રચલિત કર્યો છે.) જીવાદોરી જીવનનો મુખ્ય આધાર

રૂઢિપ્રયોગ

સ્વપ્ન ફળવું - ઈચ્છા પૂરી થવી.

ભાષાસજ્જતા

નીચેનો ફકરો વાંચો :

રમેશ વેકેશનમાં પાવાગઢના પ્રવાસે ગયો હતો. ત્યાં રમેશને રોપ-વેમાં બેસવાની ખૂબ મજા આવી. રમેશે તે વાત શાળામાં આવીને મિત્રોને કહી. રમેશે પ્રવાસ દરમિયાન પાડેલા જુદા જુદા ફોટા પણ બતાવ્યા. રમેશના મિત્રોને પ્રવાસવર્ણન સાંભળવાની અને ફોટા જોવાની ખૂબ જ મજા આવી.

ઉપરના ફકરામાં રમેશ શબ્દ કેટલી વાર વપરાયો છે ? એક જ શબ્દ વારંવાર આવે છે ત્યારે લખાણ લાંબું થતું જાય છે અને વાંચવામાં પણ કંટાળો આવે છે.

હવે, ઉપરનો ફકરો થોડા ફેરફાર સાથે નીચે દર્શાવ્યો છે તે વાંચો :

રમેશ વેકેશનમાં પાવાગઢના પ્રવાસે ગયો હતો. ત્યાં તેને રોપ-વેમાં બેસવાની ખૂબ મજા આવી. તેણે તે વાત શાળામાં આવીને મિત્રોને કહી. તેણે પ્રવાસ દરમિયાન પાડેલા જુદા જુદા ફોટા પણ બતાવ્યા. તેના મિત્રોને પ્રવાસવર્ણન સાંભળવાની અને ફોટા જોવાની ખૂબ જ મજા આવી.

આ રીતે નામના બદલે જે શબ્દ વપરાય છે તેને સર્વનામ કહેવાય છે. બીજા ફકરામાં વપરાયેલાં તેને, તેણે, તેના વગેરે શબ્દો સર્વનામ છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો ઉત્તર એક-એક વાક્યમાં લખો :

- (1) નર્મદા નદી કયા સરોવરમાંથી નીકળે છે ?
- (2) નર્મદાનો શો અર્થ થાય છે?
- (3) ગુજરાતમાં નર્મદાએ બનાવેલો બેટ કયા નામે ઓળખાય છે?
- (4) નર્મદા નદી કયા શહેર પાસે સાગરને મળે છે?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

- (1) પંખીની પાંખે પ્રવાસ કરવો એટલે શું ?
- (2) નર્મદા ભારતના કયા બે ભાગ પાડે છે ?
- (3) નર્મદાને 'રેવા' શા માટે કહે છે ?
- (4) બંદરકૂદ વિશેની વાતમાં સાહસની શી વાત આવે છે ?

3. નીચેના શબ્દોની જોડણી સુધારો :

(1) નઉકાવીહાર	_____	(2) શુરવિર	_____	(3) પત્થર	_____
(4) અણિદાર	_____	(5) આજ્ઞાકિંત	_____	(6) જિવાદોરી	_____

4. નીચેના શબ્દોના સમાનાર્થી શબ્દો આપો :

(1) પર્વત	_____	(2) નજીક	_____	(3) કિનારો	_____
(4) શિલા	_____	(5) લાભ	_____	(6) જળ	_____

5. નીચેના શબ્દોના વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો આપો :

(1) પૂર્વ	×	_____	(2) સુંદર	×	_____	(3) ઊંચે	×	_____
(4) અજવાળું	×	_____	(5) લાંબી	×	_____	(6) સુખ	×	_____

6. નીચેના દરેક શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ આપો :

(1) હોડીમાં બેસીને ફરવું-સહેલગાહ કરવી તે	_____
(2) સાંબેલા જેવી જાડી ધાર	_____
(3) ધનુષ્યના જેવું અર્ધગોળ, સમરંગી દૃશ્ય	_____
(4) નદી કે દરિયા વચ્ચે આવેલો જમીન-ભાગ	_____
(5) લોકોનું ભરણપોષણ કરનાર, ઉછેરનાર માતા	_____

7. વિચારીને લખો :

- (1) સરદાર સરોવરથી શા ફાયદા થશે ?
- (2) નર્મદાને ગુજરાતની જીવાદોરી કેમ કહી છે ?

8. ઉદાહરણ પ્રમાણે શબ્દો બનાવો :

ઉદાહરણ :

નર્મ - નર્મદા - આનંદ આપનારી

- (1) સુખ _____
- (2) વર _____
- (3) શુભ _____
- (4) હર્ષ _____

9. નીચેના શબ્દોનો વાક્યપ્રયોગ કરો :

- (1) લીલોતરી : _____
- (2) જીવાદોરી : _____
- (3) બેટ : _____

10. તમે કરેલા પ્રવાસનું વર્ણન કરતો પત્ર તમારા મિત્રને લખો.

11. નીચેના શબ્દોને શબ્દકોશના ક્રમમાં ગોઠવો.

સુંદર, સરસ, સૈનિક, સફેદ, સિંચાઈ, સ્નાન

- (1) _____ (2) _____ (3) _____ (4) _____ (5) _____

પ્રવૃત્તિ

- તમારા વિસ્તારના બાગ-બગીચા, નદી, ખેતર, તળાવ જેવાં સ્થળોનું પર્યટન ગોઠવો. ‘પર્યટનની મજા’ વિશે નિબંધ-લેખન કરો.

